

МЕЖДУ ТЪРГОВСКОТО ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО И НАУЧНО ПУБЛИЦИСТИЧНО И ПОЛИТИЧЕСКО ПОПРИЩЕ: ЩРИХИ ОТ КРАТКИЯ ЖИТЕЙСКИ ПЪТ НА СТОЯН ПРАНЧОВ (1862–1889)

Маргарита МАРИНОВА

Received: 7.10.2021

Available online: 1.12.2021

***Abstract:** The article traces the life of Stoyan Georgiev Pranchov, heir of a wealthy Revival merchant family from Koprivshitsa as an example of the realization of the second generation of merchants after the Liberation. It is stated that his upbringing, education and personal qualities provide him with an opportunity for a commercial career. He graduated from the Vienna Academy of Commerce and the Higher School of Science and Politics in Paris, where he formed his economic and political views. During his studies in Paris (1882–1884) he worked for the interests of his father's commercial house in Vienna "G. S. Pranchov&Cie". His motives for becoming an independent trader in Bulgaria, and not in Vienna, are emerging. The significance of his scientific and journalistic activity is analyzed and evaluated. It is concluded that under the influence of various factors – health, brutal struggles during the political crisis of 1886–1887, and others, he fails to unleash his entrepreneurial and scientific potential. He died at the age of 27.*

***Key words:** Stoyan Pranchov, commercial entrepreneurship, literary entrepreneurship trade, liberalism, science, politics, Vienna Academy of Commerce, trading house 'Hr. P Tupchileshtov', Plovdiv, Koprivshitsa*

***JEL:** N73, N93*

Житетският път на Стоян Георгиев Пранчов (1862–1889), който произхожда от заможната възрожденска търговска фамилия Пранчови от Копривщица, е пример за реализация на второто поколение търговци след Освобождението, което вече разполага с добро образование, за разлика от бащите. Основното, което го определя, е идеята да се посвети на търговската професия (по семейна линия) и едновременно с това и на науката и публицистиката, за да допринесе за икономическо и културно израстване на свободното отечество (по собствен избор). Целта на настоящото съобщение е да разкрие професионалния път Ст. Г. Пранчов

в контекста на кратко представената в хронологичен план на малко познатата до сега история на две фамилни фирми „Бр. С. Пранджови“¹ и „Г. С. Пранчов и С-ие“ и основните насоки на тяхната дейност. За проучването е използвана кореспонденцията между двете фирми на Пранчови и търговската къща „Хр. П. Тъпчилешов“ в Цариград, съхранена във фонда на последната, намиращ се в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ – Български исторически архив (фонд 6), както и други архивни материали, творческото наследство на Ст. Г. Пранчов и изследвания, свързани пряко или косвено с темата.

Първата търговска къща на фамилията Пранчови от Копривщица „Бр. С. Пранджови“ е създадена от двамата братя Стоян С. Пранчов, роден през 1824 г. и Георги С. Пранчов – през 1827 г.² В краеведските проучвания за местните родове не се срещат сведения за тях и техните родители. Известно е, че семейството притежава стада овце и едър добитък³. Двата израстват в годините на бурния икономическия напредък на планинското селище, дължащ се на скотовъдството и на свързаните с него занаяти и най-вече на абаджийството и както много будни копривщенци, захващат абаджилък, стават членове на абаджийския еснаф и на един по-късен етап се впускат да търгуват на огромния пазар на Османската империя (Govedarov, 2011, p. 112). Братята се установяват в Ескишехир, Мала Азия – през 1851 г. Стоян, а през 1856 г. и Георги⁴. От тук започва техния път към Европа. По това време в областта Ескишехир пребивават виенски търговци, които изкупуват минерала сепиолит (морска пяна), използван за производство на лули. Областта е една от четирите в света, където се добива този минерал, при това с най-високо качество. Братята решават да се възползват от благоприятната икономическа конюнктура и без да изоставят абаджилъка да се включат в тази търговия (Madzharov, 1968, pp. 342-343). Предприемчиви и решителни, очевидно по природа, те основават във Виена търговска къща „Бр. С. Пранджови“ с кантора в Ескишехир, но за сега точната година не е известна. Има логични основания да се предположи, че това става в края на 50 -те или в началото на 60-те години на XIX в.: братята са натрупали известен капитал, най-вече по време на Кримската война (1853–1856), когато копривщенското абаджийско съсловие много забогатява (Madzharov, 1968, p. 43) и са овладели опит от европейските търговци. Пранчови стават важна част от кръга на българските търговци във

¹ След създаването на фирмата „Бр. С. Пранджови“ братята започват да използват името Пранчови като по-осъвременено, от където идва и различното в именуването.

² Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ (НБКМ) – Български исторически архив (БИА), Ф. 6, IA 21481.

³ Пак там.

⁴ Пак там.

Виена през 60-те и 70-те години на XIX в. и участват чрез Стоян С. Пранчов в създаването на Българското благотелно общество „Напредък“ през 1869 г. (Preshlenova, 2008, pp. 61-62, 177).

Г. С. Пранчов, подобно на много други търговци от средата и втората половина на XIX в., осигурява на синовете си подходящо образование, за да продължат семейния бизнес. Първият син Стоян учи почти изцяло в Европа, както ще стане ясно по-нататък, вторият Лука (р. 1864) завършва Робърт Колеж (1879–1885) (Sabev, 2019, p. 426), третият Стою (р. 1868) – Виенската търговска академия 1889–1890 г. и право в Имперския кралски университет Виена 1890–1891 – 1894–1895 г. (Preshlenova, 2008, p. 364), а четвъртият Антон (р. 1873 г.) след смъртта на бащата избира сам своя път и завършва медицина във Виена (Preshlenova, 2008, p. 344). Синовете се възпитават в традиционния за времето дух на послушание, смирение, пестеливост, привързаност към семейството, чувство за дълг и морална отговорност, подчинение на бащината воля⁵.

Фирмата „Бр. С. Пранджови“ съществува до октомври 1881 г.⁶ По предложение на Г. С. Пранчов двамата се разделят поради липсата на доверие и спадаща работоспособност на по-големия брат, който малко след това развива тежко нервно-психическо заболяване. То е съпроводено с неконтролируемо публично поведение, рушащо репутацията на фамилията, и неразумно отношение към парите, което „създава опасности от разсипване на имота и от разорение“⁷. През 1886 г. Ст. С. Пранчов е поставен под опекунство⁸, въпреки сериозното лечение, което му организира фамилията и временните резултати от него. До 1884 г. Г. С. Пранчов е самостоятелен търговец като на практика поема дейността на предишната фирма, а през 1884 г. пристъпва към регистрация на търговска къща „Г. С. Пранчов и С-ие“⁹, в съдружие с племенника си Стоян Д. Кесяков (син на една от сестрите му, който работи във фирмата от 1867 г.). Една година след внезапната смърт на Г. С. Пранчов (той умира внезапно на 31 август 1885 г.)¹⁰ и след подялбата на имуществото, вторият му син Лука заедно с бащиния съдружник и със съгласие на наследниците основава търговска къща във Виена и Ескишехир под същото име „Г. С. Пранчов и С-ие“¹¹. Последно неин собственик, вероятно едноличен, е третият син – Стою Г. Пранчов. Той не оставя наследници, а посоченият за изпълнител на завещанието му Георги Говедаров – син на една от неговите лели, Мария, омъжена за Иван Говедаров, след

⁵ НБКМ – БИА, Ф. 6, IA 21789; IA 21062; IA 21833.

⁶ Пак там, IA 20989.

⁷ Пак там, IA 21980.

⁸ Пак там, IA 20982-20983.

⁹ Пак там, IA 21110.

¹⁰ Пак там, IA 21452.

¹¹ Държавен вестник, VIII, 100, 18 октомври 1886, с. IV.

внезапната му смърт във Виена в началото на 1921 г., ръководи нейната ликвидация в периода от януари 1921 до март 1922 г.¹²

В историческата литература дейността на братя Пранчови се сочи за пример на успешно предприемачество и вграждане на жителите на Копривщица в османската социално-икономическа система и на европейския и българския пазар (Palairret, 2007, pp. 173-174; Roussev, 2015, p. 468). В подкрепа на тази обща оценка, тук ще споделим само някои наши наблюдения, направени по информация от кореспонденцията между двете фирми на Пранчови и търговската къща „Хр. П. Тъпчилещов“. А те са, че на европейския пазар Пранчови имат сериозна ниша като вносители на морска пяна, че главен посредник в нея е „Хр. П. Търчилещов“ (до началото на 90-те години), че тази търговия не е засегната от Руско-турската война от 1877–1878 г.¹³, че този внос най-вероятно продължава и през първите две десетилетия на ХХ в. (по някои косвени сведения). До Освобождението износът на „Бр. С. Пранджови“ от Австро-Унгария включва колониални и промишлени стоки и е насочен главно към Цариград, и от там към Ескишехир и някои български градове¹⁴, а след това, особено след 1881 г. Г. С. Пранчов разширява вносната листа и търговията на комисионни начала с България и поддържа връзка с редица български търговци¹⁵. В рамките на Османската империя през 60-те и 70-те години на ХІХ в. Пранчови участват в сделки за продажба на вълна, жито, ечемик¹⁶, афион¹⁷ и др. Г. С. Пранчов изнася на този пазар и абаджийска продукция от Копривщица, града, с който и той и наследниците никога не прекъсват връзките си, както и от други български райони и от Ескишехир, където създава абаджийско сдружение (Pranchov, 1886a, p. 41). Той, както и неговият син Лука по-късно, изнася още и живи животни от собствените стада в родния град (Pranchov, 1886a, pp. 21-23)¹⁸. Емпиричното обосноваване обаче на тези общи оценки и наблюдения изисква проучване на близо 60 годишната им дейтелност с привличане на документи от виенските митнически и търговски регистри, а също и на османски извори, тъй като в българските архивохранилища друга търговската документация (тефтери, договори и др.) не се открива, а също

¹² НБКМ–БИА, Ф. 611, оп. 1, а.е. 1, л. 5.

¹³ Само за месеците от септември 1875 до юли 1876 г. къщата „Хр. Т. Тъпчилещов“ изпраща 59 писма до двете кантори, в които дава информация за изпратени товари, както и за навременното заплащане (НБКМ–БИА, Ф. 6, ІА 9072), а от декември 1878 до август 1879 г. – 46. (Пак там, ІА 9065).

¹⁴ НБКМ–БИА, Ф. 6, ІА 4452.

¹⁵ Пак там, ІА 9061 л. 237; ІА 9068, л. 72; ІА 9076, л. 228; ІА 9070 л. 384; ІА 9074, л. 286.

¹⁶ Пак там, ІА 4268-4663

¹⁷ Пак там, ІА 9065, л. 337; ІА 31609, ІА 21550.

¹⁸ Пак там, ІА 21448.

няма и задълбочено изследване на кореспонденцията като специфичен източник на информация за разплащания и транспортиране на стоки, както и за лични делови връзки и отношения.

Сред факторите, които обезпечават дългата търговска история на Пранчови, е и приемствеността между първото и второто поколение търговци. В нея специфично място има и Ст. Г. Пранчов.

Стоян Г. Пранчов е роден на 6 декември 1862 г. и първоначално учи в Копривщенското народно училище. Родителите му го изпращат да се обучава в австрийски учебни заведения едва девет годишен и според близките това е мотивирано от „голяма духовност и ревност към науката“, която той проявява (Announcement, 1889), но вероятно и за да научи писмено и говоримо немски език, нужен за търговията. Пранчов учи последователно в петокласно училище в Грац, Виенското евангелско и Виенското горно реално училище (Obituary, 1889) и през 1878 г. се връща в Коривщица¹⁹. Тъй като бащата желае да види сина си „час по-напред търговец“, той отхвърля желанието му да учи и в по-горна степен и го изпраща да практикува в канторите на фирма (Announcement, 1889). В предварителен порядък ще посочим, че любовта към науката ще го съпътства през целия му живот и ще внася напрежение в отношенията между баща и син.

Първите стъпки на Ст. Пранчов в планираната от баща му търговската кариера са доста успешни. В кантората в Ескишехир той работи от началото на 1879 до март 1881 г.²⁰ и макар да изпълнява обичайните за практикант задължения – води кореспонденцията (без право да подписва от името на фирмата), купува менителници, урежда парични плащания, следи процеса по доставка и изпращане на касите с морска пяна до Цариград и др., той действа енергично и показва качества на обигран търговец с модерно мислене и впечатлява близките (Announcement, 1889). Например, коренно променя структурата на писмата и налага съвременни образци в подреждането на съдържанието им; слага ред в документацията и води следните тефтери – каса, журнал (1 и 2) и една книга (тефтер) за разноси (малък формат)²¹. Същите качества проявява и по време на работата във виенската кантора (от април до септември 1881 г.). Тук той се опитва да рационализира някои операции по транспортирането на пристигналите от Цариград през Триест стоки²².

През есента на 1881 г. пред Ст. Пранчов се открива възможност да продължи образованието си. По това време Г. С. Пранчов разширява вносно-износната

¹⁹ Пак там, IA 21559.

²⁰ Пак там, IA 21623; IA 21450-0.

²¹ Пак там, IA 21730.

²² Пак там, IA 21032.

търговия с България, вероятно чувства и натиска на конкуренцията и преценява, че синът му, който и без това е жаден за наука, а вече е показал завидни качества в работата, може да завърши Виенската търговска академия, за да обогати знанията си, след което да се обиграе в някоя виенска или друга европейска търговска къща. Така той би бил максимално полезен за фирмата с нови познанства и контакти. През 1881–1882 г. Ст. Г. Пранчов завършва с блестящ успех Виенската търговска академия и получава препоръчително писмо от нейния директор, което да използва при кандидатстване за работа в някоя от „тукашните по-главни търговски кантори“²³. По съвета на един от неговите професори обаче той решава да замине за една година в Париж и да постъпи в някоя комиссионна или транспортна фирма с връзки с Австро-Унгария или Германия, да научи френски, а също и да опознае тамошните фабриканти, които работят с морска пяна. За това той уведомява Н. Тъпчилещов в писмо от 21/9 септември 1882 г.²⁴ и моли за препоръка до някой негов познат търговец в Париж, но не споменава, че се подготвя и да следва. Г. С. Пранчов гледа на едногодишен престой на сина си в Париж като на чисто търговска мисия, но след колебания той подкрепя решението му да учи, но под условие – да се издържа сам от комиссионната, която къщата ще му отпуска при успешни търговски сделки за доставка на морска пяна за парижки индустриалци (Announcement, 1889). Този модел на отношения между тях ще се повтори няколко години по-късно в Пловдив.

В Париж Ст. Г. Пранчов постъпва във Висшето училище за наука и политика и успява да бъде едновременно и успешен търговец и отличен студент. Мотивиран и с амбиция да докаже способностите си, той не само опознава голяма част от столичните делови кръгове, но сключва сделки за доставка на морска пяна, проявявайки качества на истински млад приемач, умеещ да води успешни преговори и да взема верни решения. Така той дава своя принос за разширяване на присъствието на семейната фирма на европейския пазар. Бащата оценява високо това и планира да му възложи още по-отговорна мисия след Париж – да замине в САЩ и да основе в Ню Йорк кантора за внос на морска пяна (Announcement, 1889), но този проект не се осъществява.

В началото на 80-те години на XIX в. Париж е „възделенното местопребивание на тогавашната наша златна младеж, ламтяща за просвета“ (Danev, 1992, p. 53). Повечето от пристигащите българи постъпват във Висшето училище за наука и политика, където преподават едни от най-изявените представители на френската наука в областта на политическата икономика, търговското и конституционно

²³ Пак там, IA 21455.

²⁴ Пак там.

право, финансите, политическа география и история, за да се подготвят за управленска дейност в различни сфери на държавния живот (Danev, 1992, pp. 53-58; Tanchev, 2010, p. 43). Целта на Пранчов е да разшири икономическите си знания, воден от чиста любов към науката. В студентските години той се изгражда като завършена и високо образована личност, с ясни възгледи, схващания и представи по широк кръг въпроси от областта на икономиката и политиката. Пранчов става привърженик на класическата школа в политическата икономия и най-вече на френския икономически либерализъм в лицето на Жан Б. Сей и Фредерик Бастия. Убеден защитник на свободната търговия, вярващ, че тя съдържа благотворни възможности за напредъка и на изостаналите страни. Той приема доста възторжено идеята за всемирното стопанство, с която визира нарастващата взаимозависимост между народите и в която вижда бариера срещу нови войни. Също така отдава голямо значение на науката и техника за икономическия прогрес и приема за неотменни принципите на демокрацията и конституционализма. Тези убеждения той синтезира в триадата „свобода, правда, братство“²⁵, която смята за свой пряпорец, и ги защитава до края на живота си с перо и на дело и те проличават и при избора на дипломните му тези: „Изследване върху икономическата и финансовата ситуация в света“ и „За икономическата свобода и нейната протекция“²⁶. Открил вече влечението си към научни творчески занимания, той ги разработва с отдаване, стигащо до изтощение²⁷.

През двете студентски години Ст. Пранчов посещава редовно лекциите, прекарва часове в библиотеките, следи новоизлезли трудове на своите професори, участва в сбирките на българското студентско дружество²⁸ и проявява интерес към политическия живот в България, за който допринасят и студентите, с които дружи – Стоян Данев, Александър Люцканов, Антон Франгя и др.²⁹. Замисля се все по често и за отговорността на младата българска интелигенция пред народа и не му е чужда мисълта да навлезе в попрището на науката и политиката. Това му носи сериозни вътрешни терзания, защото е възпитан така, че да поставя интересите на семейството на първо място. Затова крайното му решение е в бъдеще да търси реализацията си като търговец. На 25 декември 1883 г. в писмо до Данев той споделя: „Както и да е, приятелю, по-голямата мъчнотия се измени и аз се надявам, че идущата година ще имам щастието да се посветя на моята скромна търговска кариера и че тъй аз ще мога изпълня длъжностите си като свободен

²⁵ НБКМ – БИА, Ф. 15, оп. 2 а.е. 1296, л. 7-8.

²⁶ Пак там, л. 9-10.

²⁷ Пак там, л. 9-10.

²⁸ Пак там, л. 3.

²⁹ Пак там, л. 3.

гражданин и като член на една фамилия, имаща бляскаво минало. До сега, брате, по моему, аз съм бил икономическа нула. *Genug ist von studiten*³⁰.

Работата като търговец и студент силно изтощава здравето на Пранчов още повече, че вместо за три, той завършва обучението си по финансови науки за две години (1882–1884) (Tanchev, 2010, p. 71) и то с отличен успех, сполетян е от тежко заболяване (фистули) и след продължително лечение в Париж и Виена (Announcement, 1889) през април 1885 г. той се връща в родната Копривщица, а по-късно се установява в Пловдив³¹.

Първоначално Ст. Пранчов се включва в дейността на своя баща и опознава партньорите му. След неговата смърт, която той, като силно чувствителна натура, приема с истинска горест, твърдо решава да остане в България и възлага на брат си Лука да ръководи фирмата „Г.С. Пранчов и С-ие“ във Виена. Нито за миг не мисли да напусне търговията и да захване чиновническа кариера. „Предразсъдъкът против търговската индустрия е за жалост – пише той – у нас твърде развит: нашите млади предпочитат да бъдат писари, секретари, въобще чиновници, отколкото да бъдат търговци; първите са под влиянието и зависимостта на своите предпоставени, на които те трябва да клатят глава, ако искат да бъдат повишени в службата си; тяхната работа е машинална; вторите са независими и самостоятелни, те стават енергични и пълни с инициативи мъже; те съдействуват за благополучието на целокупний человеческий род“ (Pranchov, 1886b, p. 208). Според него търговията е трудна професия, която изисква лична инициатива, енергия, дълбоки познания за хората и пиящата, за условията „за покупка и продаване“, спекулативен дух и дух на икономия и пестене (Pranchov, 1886b, p. 207). В началото на април 1886 г. Ст. Г. Пранчов вече е регистрирал в Пловдив комисионерска фирма на свое име за внос на всякакъв вид европейски стоки и за износ на местни произведения от България, която ще бъде и представител на „Г. С. Пранчов и С-ие“ и за всичко това информира партньорската фирма „Хр. П. Тъпчилещов“ с надежда да продължат сътрудничеството³². Познанството му с виенските и други европейски промишленици, както и с цариградски и с българските търговци, няколко годишната опитност във всички отрасли на търговията, достатъчните парични средства му дават перспективи за успех³³. Събитията обаче се развиват така, че новоосновата фирма едва ли извършва реални сделки.

По време на лечението Пранчов слага край на терзанията си. Разчитайки на опита си от Париж, че може да се справя на две поприща, в Пловдив той пристига

³⁰ Пак там, л. 1. (по смисъл: „Стига съм учил“ – бел. моя).

³¹ Пак там, 1296, л. 11.

³² НБКМ – БИА, Ф. 6, IA 21454.

³³ Пак там.

с ясен план – освен да бъде търговец, да издава свои вестник и студии по икономически въпроси (за икономическото положение на Източна Румелия и за двигателите на успеха)³⁴. Тъй като не получава материална помощ от баща си, който очевидно не може да овладее страстите на сина си, но го оставя да се справя сам, той разчита на парите, които очаква да му върнат приятели от Париж, на които е помагал, а също и на заем от неговия приятел Ст. Данев³⁵. Междувременно публикува статии по икономически въпроси във в. „Народен глас“³⁶ и е в тесни контакти с М. Маджаров и К. Величков³⁷.

Пренебрегвайки крехкото си здраве и със завидна работоспособност, с натрупани опит в търговските дела и с пари от подялбата на наследството, той организира своята, както я нарича, „книжовна деятелност“ така, че тя придобива характер на истинско книжовно предприемачество: първоначално Пранчов наблюдава нагласите в обществото и от живота преди и в първите месеци след Съединението, когато политическите борби все още не са взели опасен характер, той си прави извода, че неговия „научен продукт“ ще бъде добре приет; съставя точен и ясен план за своите изследвания, които ще издава като самостоятелни книжки; дава публична гласност на намеренията си като отпечатва и разпространява специална брошура „Книжовно известие“³⁸, в която посочва темите и сроковете за отпечатването на книжките; организира начина на разпространение за абонати, неабонати и спомоществователи като предоставя отстъпки. Например през март 1886 г. той изпраща на Н. Тъпчилещов 25 екземпляра от кн. 1 на учебника „Всемирна политическа икономия“ като поръчва: от тях 2 екземпляра за Тъпчилещов – подарени, 1 екземпляр за Директора на Робърт колеж, 1 за проф. Ст. Панаретов. Петата е за българските ученици в Робърт Колеж, а останалите 20 за разпродажба на тамошните българи – търговци, занаятчии и ученици като начислява 10% комисионна за продадените бройки³⁹.

През март 1886 г. по тази програма Пранчов издава двете си най-значими произведения. Първото е „Всемирна политическа икономия“, която става и първият учебник по политическа икономия в България. Изложението в голямата си част е компилация от трудове на западни учени, което е напълно обяснимо, но в него се открива и силното авторово присъствие. Икономическите си знания Пранчов осмислени с оглед на българските политически и икономически интереси: „...нужно е за всеки българин – пише той – да узнае в каква политическа и народно-

³⁴ НБКМ – БИА, Ф. 15, оп. 2 а.е. 1296, л. 11-12.

³⁵ Пак там, л. 13-16.

³⁶ Народен глас, VII, 532, 2 юни 1885; VII, 533, 8 юни 1885; VII, 536, 29 юни 1885.

³⁷ НБКМ – БИА, Ф. 15, оп. 2 а.е. 1296, л. 11-12.

³⁸ Пак там, л. 17.

³⁹ НБКМ – БИА, Ф. 6, IA 21453.

ступанска среда нашият народ е поставен, за да може всяко един от нас да действа по начин за едно свето бъдеще и бъдещето на общото ни отечество...“ (Pranchov, 1886b, p. 3). Второто, етюдът „Копривщица от точка зрение историческа, социална и икономическа“, може да се приеме за едно от първите стопанско-исторически изследвания, тъй като се базира на събрани от него през 1885 г. сведения за тогавашното състояние на занаятите, скотовъдството и търговията в родното селище (Pranchov, 1886a).

Историческата важност на Съединението между Княжество България и Източна Румелия (1885 г.) и последвалите събития около признаването му мотивират Пранчов да се включи в политическия живот, но много скоро става негова жертва. След вдигане на военното положение през март 1886, той успява от 1 април до 13 май 1886 г. да отпечата 12 броя от отдавна планирания свой вестник под името „Правда“ – политико-икономически, търговски и литературен вестник, който сам списва, финансира, издава и разпространява. Вестникът следва позициите на Народната партия: критика на начина на извършеното Съединение и поведението на княз Ал. Батенберг, приятелство с „освободителката и покровителката Русия“ (Tankova, 1994, pp. 47-52). В икономически план от страниците на изданието Пранчов пледира за ненамеса на държавата в стопанските отношения, запазване на режима на свободна търговия като допуска само привременни мита между Османската империя и Съединена България, и подпомагане на стопанството чрез развитие на промишлено-търговски и занаятчийски училища, тъй като именно знанието и труда са в основата на успеха⁴⁰, предлага и информация за състоянието на световните борси. Не е излишно да се отбележи че като дизайн, той е в много издържан стил.

Пранчов се кандидатира и за депутат в изборите за IV Обикновено народно събрание от Овчехълмска околия и води активна кампания⁴¹. В условията на жестокото политическо противопоставяне на 4 май 1886 г. по време на предизборен митинг на Народната партия той е жестоко бит със сопи и колове, веднага се отказва от по-нататъшно участие в изборите⁴², спира в. „Правда“, но успява да издаде подготвените 4 броя на вестник „L'orient“ (на френски език), който се бори за защита на „народите на Изтока и най-вече на българския народ“⁴³ и заминава на лечение в чужбина (Announcement, 1889). От Грац, където се възстановява, той изпраща на Ст. Данев части от свои текстове за историческото развитие на

⁴⁰ Правда, I, 1, 1 април 1886, с. 1-5; I, 3, 8 април 1886.

⁴¹ Правда, I, 8, 29 април 1886.

⁴² Правда, I, 10, 6 май 1886.

⁴³ Правда, I, 1, 11, 10 май 1886.

всемирното стопанство и за политическите традиции на Швейцария⁴⁴. В България се връща през пролетта на 1887 г.⁴⁵ и възобновява издаването на „Права“ под името „Българска наука“ (юни-септември 1887 – 19 броя), но върху него има жестока цензура и той понася нови репресии.

Книжовното предприемачество носи на Стоян Г. Пранчов голямо огорчение. Апатията на обществото към научни и литературни въпроси не може да обезпечи пазар за неговите произведения, още повече в условията на острата политическа криза от 1886–1887 г. Материалните загуби от това начинание са големи и стопяват значителна част от бащиното наследство⁴⁶. Разочарован от политиката, обеднял и с крехко здраве, през септември 1888 г. той се съгласява по настойчивия съвет на Ив. Говедаров, да приеме назначението си за учител в Търговската гимназия в Свищов (вероятно е преди назначението да се е отказал напълно от политиката)⁴⁷.

В будния търговски крайдунавски град той среща добри условия за творческа работа и веднага става член на редакцията на издаваното от учители в гимназията, сред които има и европейски възпитаници, първо научно икономическо списание „Промисленост“. В него публикува студии за стопанското значение на Цариград и за Османския държавен дълг, които не успява да издаде в Пловдив, както и студия за икономическото развитие на България през 1888–1889 г., а също и редица отзиви за книги на европейски учени, обзори по международната политика, съобщения за научни и технически новости и др. (Penchev & Marinova, 2021). По програмата на Министерството на народното просвещение разработва и първата от замислената в 6 части „Всемирна търговска география и статистика“ и на нея гледа като продължение на предишната си книжовна дейност. „Днес – пише той в предговора – при утихнуването на все повече и повече на страстите и партизанствата – ний изново почуваме издаването на учебни книжки, които имат за единствена цел: снабдяването нашите средни и специални заведения с по-сериозни и по-съобразени със съвременната наука учебници, както и популяризирането на икономическите и социалните науки помежду нашите съотечественици. Да принесем и ний нашата лепта на народния олтар и да съдействуваме, според силите си, за пробуждение и ново-възраждането на българският народ, ето нашата единствена амбиция, ето нашето желаемо морално възнаграждение“ (Pranchov, 1888, р. 3). И тази мисия, оказала се последна в живота му, остава незавършена. Стоян Пранчов умира на 27 ноември 1889 г. едва 27 годишен, от силно мозъчно възпаление вследствие на простуда.

⁴⁴ НБКМ – БИА, Ф. 15, оп. 2, а.е. 1296, л. 17-26.

⁴⁵ Пак там, л. 28.

⁴⁶ НБКМ – БИА, Ф. 611, оп. 1, а.е. 1, л. 14.

⁴⁷ Пак там, л. 15.

В учебниците и студиите си Ст. Пранчов задава стандарт за научна работа – винаги се цитират ползваните източници, изложението се базира не на наблюдения, а на статистически данни, колкото и непълни към онова време да са те за България. Наред с това в тях личи дълбоко познаване на трудовете на редица европейски учени като Пиер-Емил Левасьор, Пол Лероа Болиое, Анатола Дюноиер чиито лекции слуша в Париж, на класиците на политическата икономия, както и на нейните противници в лицето на немската историческа школа, на чиито идеи гледа критично, показва аналитичност и умения за обобщение. Разбира се, има и някои увлечения, противоречия, твърдения, в които личи повече вяра, отколкото логика, но и те са напълно разбираеми предвид младостта му. Днес творчеството на Стоян Пранчов заслужава по-внимателен прочит, тъй като е важна част от историята на българската икономическа мисъл от 80-те години на XIX в.

Житетският път на Стоян Пранчов е печален пример за похабен живот на многообещаващ образован млад човек, със знания и способности и за предприемаческа и за научно-публицистична кариера, покосен от болест, но и жертва на острастените борби по време на политическата криза от 1886–1887 г. В родовата памет той остава образец на безкористност и патриотизъм⁴⁸. Приживе го оценява и свищовското гражданство, което му оказва рядката чест да бъде погребан в двора на съборната църква „Св. Троица“.

REFERENCES:

‘Announcement of the death of Stoyan Pranchov’ (1889), *Plovdiv*, IV, 50, 22 December. [Съобщение за смъртта на Стоян Пранчов (1889), *Пловдив*, IV, 50, 22 декември 1889].

Govedarov, I 2011, *Koprivshitsa in connection with the spiritual and political revival: memories*. Sofia: Simelpress. [Говедаров, И 2011, *Копривщица във връзка с духовното и политическо възраждане: спомени*. София: Симелпрес].

Danev, St 1992, *Memoirs*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo ‘Sv. Kliment Ohridski’. [Данев, Ст 1992, *Мемоари*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“].

Madzharov, M 1968, *Memories*. Sofia: Bulgarski pisatel. [Маджаров, М 1968, *Спомени*. София: Издателство Български писател].

‘Obituary of Stoyan Pranchov’ (1889), *Promishlenost*, vol. II, no. 10, October, p. 963. [Некролог на Стоян Пранчов (1889), *Промисленост*, г. II, бр. 10, октомври 1889, с. 963].

Palairat, M 2007, *The Balkan Economies 1800-1914: Evolution without Development*.

⁴⁸ Пак там, л. 14.

Sofia: Apostrofi. [Паларе, М 2007, *Балканските икономики 1800–1914: еволюция без развитие*. София: Апострофи].

Penchev, P & Marinova, M 2021, 'Industry Journal (1887–1890) in the history of Bulgarian economic thought', *Икономическа мисъл*, no 4, pp. 93-114. [Пенчев, П & Маринова, М 2021, „Списание „Промишленост“ (1887–1890) в историята на българската икономическа мисъл“, *Икономическа мисъл*, кн. 4, с. 93-114].

Pranchov, St 1886a, *Koprivshitsa from a historical, social and economic point of view*. Plovdiv: Pechatnitsa Edinstvo. [Пранчов, Ст 1886а, *Копривицица от точка зрение историческа, социално и икономическа*. Пловдив: Печатница Единство].

Pranchov, St 1886b, *World political economy. Textbook for the upper grades of classical and real high schools and for self-taught people*. Plovdiv: Turgovska печатница. [Пранчов, Ст 1886б, *Всемирна политическа икономия. Учебник за горните класове на класическите и реални гимназии и за самоуци*. Пловдив: Търговска печатница].

Pranchov, St 1888, *World trade geography and statistics. Textbook for trade, craft and agricultural and secondary schools and for self-taught*. Svishtov: Pechatnitsa 'Saedinenie' na Slavkov i Popov. [Пранчов, Ст 1888, *Всемирна търговска география и статистика. Учебник за търговските, занаятчийските и земеделските и средните училища и за самоуци*. Свищов: Печатница „Съединение“ на Славков и Попов].

Preshlenova, R 2008, *On the Paths of Europeanism. Higher education in Austria-Hungary and the Bulgarians (1879–1918)*. Sofia: Paradigma. [Прешленова, Р 2008, *По пътищата на европеизма. Висшето образование в Австро-Унгария и българите (1879–1918)*. София: Парадигма].

Roussev, I 2015, *The commercial modernity of the Bulgarian revival as a culture and practice. Research and sources*. Veliko Turnovo: Rovita. [Русев, И 2015, *Търговската модерност на Българското възраждане като култура и практика. Изследване и извори*. Велико Търново: Ровита].

Sabev, O 2019, *Enlightened in the East with the rays of the West. The Bulgarian Student Colony in Constantinople (19th – 20th centuries)*. Sofia: Avangard Prima. [Събев, О 2019, *Просветени на Изток с лъчите на Запада. Българската ученическа колония в Цариград (XIX-XX век)*. София: Авангард Прима].

Tankova, V 1994, *When Plovdiv is no longer the capital*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo 'Sv.Kliment Ohridski'. [Танкова, В 1994, *Когато Пловдив не е вече столица*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“].

Tanchev, I 2010, 'The French contribution to the preparation of the Bulgarian intelligentsia with European education 1878–1912', *Istoriчески pregled*, vol. 66, no 5-6, pp. 24-81. [Танчев, И 2010, Френският принос в подготовката на българската

интелигенция с европейско образование (1878–1912), *Исторически преглед*, г. 66, кн. 5-6, с. 24-81].

Correspondence address:

Margarita Marinova – Associate Professor, PhD

International Business School – Botevgrad

14, Gurko Str.

2140, Botevgrad

Tel: (+ 359) 887 506487

E-mail: mar_stemar@abv.bg

Web of Science Researcher ID AAR-4454-2020

<https://publons.com/researcher/3720857/margarita-marinova/>

<https://orcid.org/0000-0003-3550-6602>